

ESTEVE BUSQUETS I MOLAS

LITERATURA MEDICA

Actes III Congrés d'Història de la Medicina Catalana.

Lleida, 1981. vol. II.

LITERATURA MEDICA

ESTEVE BUSQUESTS I MOLAS

Es oció recordar com antigament, a casa nostra, la Medicina consistia en l'art o la ciència de guarir les malalties internes, mentre que la Cirurgia tenia com a missió el tractament de ferides, llagues i tumors, o sigui mals considerats externs.

Per exercir la Cirurgia només calia ser barber, sofrir un lleu exàmen i penjar una bacina com a mostra, a la botiga tancada per gelosies. Cap barber no podia tenir botiga oberta sense un títol o llicència atorgats per la Junta Superior de Cirurgia. Els que volien limitar-se a afaitar podien fer-ho a condició de no colocar bacines ni gelosies, ni altres distintius propis dels sangradors i cirurgians.

Per distingir els cirurgians que havien estudiat carrera dels que només n'eren pràctics, els primers rebien el títol de "togats" i els altres eren "romancistes" o sigui que no havien estudiat llatí i no podien vestir roba llarga com els "togats".

Lògicament, doncs, els estudis dels Metges i dels Cirurgians "togats", els feien més aptes per a conrear les Lletres i les Arts. De com l'estudi del llatí degué influir en els metges afeccionats a la literatura, n'és una mostra de començament del segle XVI. Efectivament, el metge i humanista de Sant Mateu del Mestrat, Pere Jaume Esteve, traduïa obres en grec i en hexàmetres llatins, llengua, aquesta encara emprada en moltes branques de la ciència.

Succeïa, però, que el llatí de molts metges resultava pintoresc per rudimentari, com quan deien "aqua frígida", "aqua calida" o "aqua fontis". Amb tot, a vegades hi havia apotecaris que no entenien alguna fórmula magistral de metges massa saberuts. D'ací que en algun romanç del segle passat, d'aquells que imitaven sermons i estaven tescellats de llatínades es fustigüés aquell costum:

Si la gent pogués saber
lo que diu una recepta...
Si sabés que per dir nepta
dieu "nèpata mel.lisa",
no hi hauria poca rissa...
i doneu un nom polit
a l'objecte més farsit
més pudent i fastigós;
valtres la merda de gos
l'anomenen "album greum,
merda canis, ergo tecum,
cum pusis albis Neronis
et cum sanguine draconis,
sargantanis, escarbatis,
mortis fumo de sabatis...

I és que l'autor del romanç, un tal Gabarró, de Reus, creia que:

Per trampas et timbalas
medicinae, semper malas,
cum papiris et morteris,
bonis, malas, falsas, veris.

Els metges mateixos, moltes vegades han estat els propis detractors, irònicament, de llur carrera. És prou coneguda aquella sàtira en vers, de Vital Aza, segons la qual un metge que mai no havia disparat un tret fou convidat a una cacera. L'home no n'encertava ni una fins que el qui li aixecava la caça, un tal:

Guillermo, que no era un zote
sino un guarda muy astuto
dijo para su capote:
Este doctor es muy bruto
!No le pongo como un trapo,
más yo sé lo que he de hacer!
Y al ver pasar un gazapo
corriendo a todo correr:
-!Doctor!- exclamó Guillermo
con rabia mal reprimida-
!Ahí va un enfermo! !un enfermo!
Y !pum! !Lo mató enseguida!

Aquí hem tingut també el nostre Vital Aza. Fou el metge gironí Pau Estorch i Siqués, que signava els seus versos amb el seudònim "Lo tamboriner del Fluvià". D'ell és aquest epigrama:

Don Roc a pulsar marxà
a un malalt d'una masia,
quan un propi que el volia
per altre malalt, trobà.
Al principi s'excusà
com fa el Metge en lances tals,
més vent luego que els malalts
eren d'un mateix indret,
Hi aniré -diu- puix d'un tret
podré "matar dos pardals".

Sobre la vida dels metges té molts versos escrits. No puc resistir la temptació de donar-ne unes mostres més:

...Deu tocar carn i ser pur,
entre els porcs, deu ésser net,
entre els imprudents, discret,
entre els verds deu ser madur,
pot tenir la panxa flaca,
i la boca sense sò, i a pesar de tot això
deu gastar bona casaca.
Bé pot ser sant com los sants,
de la humanitat consol,
que li dirà un qualsevol:
"Aquí pssa un mata-sans"

I encara:

Logra un malalt lo consol
 desitjat, ¿fou lo Doctor?
 Això pla! és un gran favor
 del beato Josep Oriol!
 I encara fora passable
 que del mal lo èxit felís
 lo poble lo atribuís
 a algun Sant venerable;
 lo mal és que la millora
 no es deu a nostre treball,
 sinó als untets amb un all
 d'una vella estafadora...

Això dels remeis populars aplicats per curanderos o per amics, veïns i coneguts de bona fe, ompliria moltes pàgines d'una possible història de la literatura mèdica. Hi ha, en les velles biblioteques llibres amb pomposos títols com aquest:

SECRETOS MEDICOS / y quirúrgicos / del doctor don Juan Curbo Semmedo, / traducidos / de lengua vulgar portuguesa / en castellana / por el Doct. D. Thomàs Cortijo Herraiz / Prebítero, y Mèdico en esta Corte, y / Villa de Madrid....

D'aquest llibre són aquestes receptes triades a l'atzar:

"**CARBUNCO.**— Sobre el carbunco se ponga la sangre caliente de la cresta de una gallina negra.

"**DOLOR DE DIENTES.**— Esfregar el diente doloroso con el diente de una calavera, quita el dolor por cierta cualidad oculta; y si esta diligencia se hiziese con un diente que se cae a alguna persona, de sola vezé, obrará por modo de encanto su efecto".

D'altres receptes parlen de l'eficàcia de les terenyines cuites amb vinagre i amb fang de la volta d'un forn de pa, per curar el flux de sang; o d'un freginat de sargantanes vives per sanar la verola, etc.

Hi hagué metges -i possiblement encara n'hi hagi- que recollien fórmules del curanderisme casolà i les anotaven curiosament, aneu a saber si fins i tot per aplicar-les. D'un metge rural, el Dr. Josep Barriga i Sala, fill de Badalona, he pogut estudiar una llibreta de quan era metge a San Llorenç Savall, en la qual enregistrava fets de la petita història local i receptes de curanderos de la comarca. Servava gelosament entre altres, un llibre titulat:

"**GUIA DEL REGIMEN SANITATIS.**— Recetas experimentadas contra todo género de enfermedades. Escribiólo don Joseph de Matas Coscoll i Llimona, profesor de matemáticas, agrimensor, medidor de tierras i aforador de estos reynos y señorios de España por su Majestad, natural de la Villa de Olesa de Montserrat". I, potser devia ésser botànic per atavisme si hem de fer cas dels seus cognoms: Mates, Coscoll i Llimona.

En aquest llibre, del 1769 hi havia, fins i tot, receptes pels animals. De les experimentades per ell mateix sobre persones, de les quals anotava els noms, i per altres metges, veieu-ne algunes:

"**PEL FEL SOBREIXIT.**— Es bo mesclar orins de noi, i mel i es pren per la boca.

MAL DE QUEIXALS.- Se fa bullir encens i aiguardent, en una caçoleta, i queda un unguent i se posa en un pagat, y se posa un pagadet del gros de una pesseta a cada polsos, és cura segura.

SINAPISMO DE POBRES.- Pendràs cargols bovers, alls, ruda i cor de llevat i ho picaràs i després ho posaràs als peus del malalt, i també alguns hi anyadeixen arangades picades, i es renten els peus amb vinagre".

Hem trobat sovint els orins i les teranyines en les receptes recollides per aquests metges. No és estrany que fessin glopejar dels primers, o possessin teranyines damunt les ferides. No era un caprici ni una superstició, sinó perquè, segons deien, els orins contenen sals amoniacals i les teranyines feien d'esparadrap.

Dintre de la literatura popular, sorgida del poble, que ha donat en el curs dels anys una deu inesgotable de tradicions, llegendes i cançons, es troba un considerable aplec d'oracions en vers, un veritable tresor folclòric. Entre elles constitueixen un cabal important les dedicades a la cura de diverses dolències.

D'aquest aspecte potser no hauriem de parlar-ne puix que sembla escapar al nostre propòsit, per bé que siguin del fons de la literatura anònima, creada per gent indocta i fins, a vegades, il·letrada, de no donar-se el cas de què una d'aquelles oracions de guariment, fou elevada de categoria, en ésser recollida per Mossèn Cinto Verdaguer i justament, incorporada a un dels seus més grans poemes: "Canigó".

Es en el cant cinquè quan narra la lluita del comte Tallaferro amb els sarraïns en la qual és arterament ferit, explica:

"Un vell fallaire senya
son dors ferit,
per damunt la ferida,
passa los dits
com si traiés a fora
lo mal de dins
i fent tres creus exclama:
"Tall fet, tall vist,
tan aviat guareix-te
com jo t'ho dic.
Guareix-te en nom del Pare,
del Fill i Esperit".

Tornant a l'afecció dels metges a la literatura podria arribar molt lluny. Així trobem que el primer d'octubre de l'any 1838, el metge Joaquim Cil i Borés pronunciava la lliçó inaugural del Col·legi de Medicina i Cirurgia de Barcelona amb l'ennunciat de "Efectos de la lectura sobre el hombre". Aquest Acadèmic de Bones Lletres arribà justament a tan docte corporació pels seus mèrits literaris, potser més que pels nombrosos estudis de medicina dels que fou autor.

En certa manera, amb aquest treball, s'anticipava ja a molts d'altres que, en diversos aspectes escriurién els moderns psiquiatres. I aquí vindria a tomb, potser, remarcar un fet. I és que mentre, en general, la gent que exerceix la medicina -metges, practicants, dentistes o llevadores, etc.- quan fan literatura no solen tractar temes mèdics, els literats alguns cops s'hi aboquen i no sempre amb prou coneixements. D'ací que abundin les novel·les i narracions que

toquen temes de psiquiatria perquè de fet és una branca moderna de la medicina i on el risc, per part del profà que en vol tractar, és mínim puix que en matèria dels secrets i de les reaccions de la ment humana encara hi ha moltes coses per descobrir.

En el món de la medicina trobem, doncs, molta relació amb la literatura. Hi ha hagut, al nostre país, generacions de metges i literats d'una mateixa família, com el cas dels Drs. Joaquim Salarich i Verdaguer, el seu fill Josep Salarich i Giménez i el seu nét, Miquel dels Sants Salarich i Torrents i, tal vegada -no ho puc garantir-, algun fill d'aquest darrer.

Els dos primers figuraren entre els iniciadors de la que en podríem dir escola vigatana literària. El segon, sobre tot, fou un dels fundadors i components de l'Esbart de Vic, amb Mossèn Cinto, el canonge Collell, el farmacèutic Dr. Martí Genís i altres genis d'aquell temps. Una escola que ens donaria un acadèmic i literat com Francesc de Paula Campà i Porta, excel·lent tant en medicina com en la narració; un altre acadèmic, el tocòleg Josep Mascaró i Capella que fou president de l'Ateneu Barcelonès; el "Dr. Ausetanus", pseudònim que utilitzava un altre poeta de l'Esbart, el metge i botànic Ramon Masferrer i Arquimbau; Josep Raguer i Fossas, fill de Ripoll i germà del farmacèutic Tomàs que creà a la Comtal Vila el Museu Folklòric més important del Pirineu. El tal Josep Raguer, era una rata d'anxiu i morí justament investigant-ne un, a l'alta muntanya.

La llista dels metges literats importants -només dels d'aquí, car si anéssim a d'altres regions trobaríem noms presidits pel Dr. Gregori Marañón, la relació dels quals no s'acabaria en una nit- ha d'incloure figures tan importants com fou el Dr. Josep Roig i Raventós, el poeta lleidatà Josep Estadella i Arnó, el que ensems fou editor i fill i nebot d'editors, Josep Espasa i Escayola, el Dr. Josep de Letamendi, a més a més de metge, escriptor, fillòleg i filòsof, un barrilaire com una casa com ho demostra el fet de què en certa festa de Carnestoltes en un d'aquells pisos d'art del seu temps, es presentà vestit d'home escorxat, és a dir, amb un "maillot" que cobria el seu cos, de cap a peus, en un perfecte estudi anatómic i duent al braç, a tall d'abric, la pell que figuradament s'havia tret. Un mena d'iconografia -dit sigui amb tot respecte-, de Sant Bartomeu al qui com sabem els botxins li llevaren la pell i l'escorxaren de viu en viu. I ja que els sants ens surten al pas, deixeu-me recordar l'evangelista Lluc, metge i literat que ens llegà un lluminós evangeli i les cròniques o actes dels Apòstols.

A banda d'aquests i molts d'altres que en podríem citar, com el Dr. Lluís Suñé i Molist que signava les produccions literàries amb el pseudònim d'Emili Sola i que causà fort impacte amb el seu llibre "Misterios del Hospital", referit al veïl barceloní de la Santa Creu; o el Dr. Trinitat Macià i Pons -mort l'any passat, 1980- especialitzat en temes biogràfics de filatèlics i amb estudis sobre Lourdes; o -i ja que hem citat psiquiatres- el Dr. Dídac Parellada i Feliu, assagista i notable literat, autor, entre altres treballs, d'un recent estudi sobre Chesterton; a banda, doncs, d'aquests i de molts altres caldria retre homenatge a ignorats metges rurals que al costat del bon record de la seva actuació professional, han deixat un llegat literari notable.

D'aquests citem a Miquel Bosch i Mir, poeta notable, pare d'aquell altre poeta i humanista, no metge sinó mestre de minyons, que fou Miquel Bosch i Jover; o aquell Orenci Valls i Broquetas cronista oficial d'Esparreguera, vila de la qual en publicà la

història, així com un volum sobre Topografia Mèdica de la mateixa població, entre altres treballs importants.

L'art de la medicina ha inspirat tostemps literats anònims -literats en un sentit generosament ampli- sobretot en èpoques d'epidèmies, freqüents en els temps dels romanços de cecs. Així trobem entre molts que fora llarg de citar, en un del 1821 sobre els estralls de la febre groga:

"En menos d'una setmana
d'aquest mal se'm va morir
la dona, el pare, un cosí,
dos fills i una germana;
un nét de la Sebastiana
que li deien Miquelet,
el Pare Ramon Ferret...
En fi, parant de comptar,
de casa se'n van portar
amb onze dies, disset.

I més avall explicat:

"Ara, Jaume considera,
allí un pobre vomitant,
l'altre que l'estan fregant
amb sabó i rom pel darrera;
aquell altre es desespera
perquè no pot orinar;
l'un se vol confessar,
l'altre li agafa un desvari
i tres tenim de pujar-hi
per poderlo arrossegar.
Al primer pis, es sentia
un fervorós caputxí
ajudant a bé morir
amb molts de crits i energia.
Nostramo, al segon venia;
del terç sortia el doctor
dient: Filles, si s'ha mort,
jo que hi podré remediari?
Vegin de fer-lo enterrar
com més aviat millor".

Naturalment com sempre ha succeït, tothom donava consells higiènics, com els que trobem al periòdic l'"Eco del Penedés", del 1865 i de la collita castellana propia d'aquells anys:

"Vivir sin miedo
comer asado,
verduras pocas,
licor escaso.
Pescados frescos y no salados;
usar un poco
ácidos sanos.
Frutas jugosas
echar a un lado,

melones é higos
ni imaginarlos.
El chocolate
poco cargado.
En todo tiempo huye de helados.
Especias pocas
en los guisados,
pastelería
poquita hermano.
El té y la salvia
de cuando en cuando.
Fumar con regla
algú habano,
si es poco y bueno
no causa daño.
No dormir siesta
o breve rato,
del lecho alzarse
al sol bien claro.
Friegas el cuerpo
en despertando
y de franela
camisa encargo.
El buen vinagre
oler un tanto,
con él lavarse
la boca y manos.
De húmedo piso
los pies guardados.
Si el cuerpo suda
no ventilarlo
ropas que abriguen
en el verano.
Fuera tertúlias
poco teatro;
de noche en casa,
salir al campo.
Poco de Venus
que es arriesgado;
no toques nunca
árbol vedado.
Sana conciencia,
mental descanso;
cavilaciones
darlas de mano;
inquietarse
en ningún caso
aunque la cena
se coma el gato
o esté algo soso
el estofado.
Mirad que el cólera
podrá diezmaros
si estos preceptos
vais olvidando.

Con que amiguitos,
ya podeis daros
por advertidos
si llega el caso".

Un romanç que es feu famòs, es titulava "LA MORT DEL CÒLERA. Resenya d'una Sessió que es va celebrar en el Congrés anticolèric d'una nació que no se sap on cau, escrita per un que morí abans d'anar-hi".

Es tractava d'una disputa sobre si el còlera era causat per un insecte o un microbi; si era un gèrmen o un bolet, així com de diferents remeis. Els congressistes no es posaven d'acord i acabava el romanç:

"Los uns diuen que simila
altres diuen la contraria;
tots plegats, quina família
pels homes, més funerària.

La gent encara no tenia massa confiança amb els qui practicaven la medicina en qualsevol camp:

"D'apotecaris n'hi ha un sac,
de metges, n'hi ha femers...
Llevadores, n'hi ha a desdir...

deia un altre romanç i si bé reconeixia que hi havia curandera, que també entenen d'herbolari, recomenava:

"...si no tens casa on anar,
i algun dia caus malalt,
fica't al sant Hospital,
que és molt fàcil de trobar;
allà se't rebrà ben bé,
lilit decent se't donarà,
sens pagar se't mantidrà
i arraconarà diner...

Sorgien sàtires per part dels detractors:

"Medicinis aigüis brutis
per malaltis, sunt salutis,
quan dulcis et amargantis:
Si no en vols, no crec que cantis.

Això en defensa dels apotecaris que no trobaven altres maneres de fer-ho si no era atacant els metges:

més d'un quan fa visites
les fa curtes i petites,
parla poc i amb mala cara
i a l'anarse'n diu: -Per ara
sembla no hi ha res de nou,
l els de casa molt els cou
lo donal's una pesseta

per quatre gargots de lletra
que al malalt no tornen bo.

En fi, el romancista recomanava que abans d'anar a consultar a un metge, a un cirurgià, s'anés a veure un menescal, un "curander o un barber, perquè, a fi de comptes,

siga un perdulari
lo qui aconsella la cura,
Siga un home o criatura,
lo barber o el menescal,
a la fi sempre te cal
que compris la medecina.

Dels romanços satírics contra els metges, se n'edità un a Reus -gens afortunat literàriament- fent xanxa a costa del doctor Pere Mata, sobretot retraient aquella dita de què al peu de les receptes posava Mata i era veritat.

Recordem finalment allò que deia el ja citat Pau Estorch:

Aspre vida te lo Mege,
i si es conserva amb salut,
o bé té molta virtut,
o com un fluç té lo fetge.
Digar ara ¿qui podria
aguantar tranquilament
del malalt lo agraïment,
i del sa, la hipocresia?
Però val més que callem...
que aquest punt és delicat:
En la vall de Josafat
coses pitjors en veurem.